

KADIİNİ MAĞARASI (ALANYA/ANTALYA) İNSANLARININ ÖLÜ GÖMME
PRATİKLERİ ÜZERİNE ANTROPOLOJİK BİR ÖN DEĞERLENDİRME
AN ANTHROPOLOGICAL ASSESSMENT ABOUT BURIAL PRACTICES
OF KADIİNİ CAVE PEOPLE (ALANYA/ANTALYA)

N. DAMLA YILMAZ USTA* HİLAL YAKUT İPEKOĞLU**

Öz: Alanya, Kadiini Mağarası'ndan 2017 yılı kurtarma çalışmalarında, ölü hedyelerinden Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağlarına tarihlendirilen insan iskeletleri ele geçirilmiştir. Bir gömü alanı niteliği taşıyan mağaradan çıkarılan kalıntıların, antropolojik ve arkeolojik incelemeleri sonucunda Kadiini insanının gömü gelenekleri üzerine bir ön değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada geçmişten günümüze insanın ölüm konusundaki tutumları, ölü gömme gelenekleri ve ritüelleri değerlendirilerek, Kadiini Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı insanının ölü gömme gelenekleri, inanç sistemleri ile anlam dünyalarının aydınlatılması amaçlanmıştır. Antropolojik ve arkeolojik veriler, mağara sektörlerinin, muhtemelen ölülerin doğrudan mağara içerisine bırakıldığı ve/veya yüzeye oldukça yakın gömüldüğü alanlar olduğunu göstermektedir. Diğer yandan kemiklerin çoğunluğunun mağara sektörlerindeki geniş çukurlardan karışık şekilde ele geçirilmesi, muhtemelen ölülerin öncelikle sekilere bırakıldığını daha sonra ise yeni gelenlere yer açmak amacıyla bu çukurlara atıldığını göstermektedir. Kadiini Mağarası'nda farklı gömü geleneklerinin bir arada olduğu, bazı iskeletlerin yanmış olduğu, bazı iskeletler üzerinde delik izlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. İnsan iskeletleri arasında hayvan kemiklerinin de bulunduğu mağaranın o dönemde bölgede yaşayan insanların inanç ve ritüelleri hakkında bilgiler sunduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Kalkolitik • Tunç Çağı • Ritüel • İnanç • Kremasyon

Abstract: Of the grave goods, human skeletons dating back to Chalcolithic/Early Bronze Age have been obtained through 2017 Alanya Kadiini Cave rescue excavations. A careful anthropological and archaeological investigation was held on the human remains recovered from the cave which has the characteristics of burial ground. This investigation reviews the burial traditions of the people of Kadiini. In this paper, it is aimed to highlight the burial traditions, belief system and understanding of Chalcolithic/Early Bronze Age people of Kadiini; by reviewing the human attitude concerning death, burial traditions and rites from past to present. According to anthropological and archaeological data, cave sectors are probably areas where the dead are left directly into the cave and / or buried very close to the surface. On the other hand, it is thought that presumably the dead were left to the platform first and then thrown into these pits to make room for newcomers because the majority of the bones were recovered from large pits in the cave sectors. In Kadiini Cave, it was found that different burial traditions were together, some skeletons were burnt and some traces of holes were found on the skeletons. It is clear that the cave, which also includes animal bones among human skeletons, provides information about the belief and rituals of the people living in the area at that time.

Keywords: Chalcolithic • Bronze Age • Rite • Belief • Cremation

Giriş

Toplumun anlam dünyası ve buna bağlı olarak oluşan ölümden sonrasına dair düşünceler, ölen kişinin bedeniyle ne yapılacağını belirlemektedir. Elbette bugün var olmayan toplumların kalıntıları üzerinden mezar tipleri, iskelete yansıyan müdahaleler ve ölü hedyeleri dışında, ölüm sonrasında

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Isparta.

0000-0001-5672-3054 | nalanyilmazusta@sdu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Isparta.

0000-0002-2273-1379 | hilalyakut@sdu.edu.tr

gerçekleşen ritüellere, ölümün hemen ardından bedene yapılan pratiklere dair çok az veri elde edilebilmiş durumdadır. Ancak yaşayan kültürlerdeki uygulamalar üzerinden geçmiş toplumların ölüm sonrası ritüelleri ve anlam dünyaları ile bir takım çıkarımlar yapılabilir.

Arnold van Gennep¹ yaşamının belirli aşamalarında gerçekleşen doğum, erginlik, evlilik, ölüm gibi bir durum ya da konumdan geri dönüşü olmayan başka bir durum ya da konuma ulaşıldığı dönemseller geçişler tanımlar. Bu geçişlerin çeşitli ritüeller eşliğinde ayrılma, geçiş/eşiksellik ve bütünleşme safhalarından oluştuğunu vurgular². Ölüm, tüm canlılar için evrensel ve kaçınılmaz bir olgudur. Ölüm, insan yaşamında gerçekleşen son geçiştir ve bütün toplumlar bu geçişi kalıplaşmış ve kurallı uygulamalarla bütünü ile kutsar. Peki, ölüm nasıl tanımlanır ve bir insanın öldüğü nasıl anlaşılır?

Hertz³ ölüm, tanımlaması zor bir olgudur der. Fizyolojik anlamda bile basit ve net bir gerçek değildir. Ölü insan, diğer canlılarda olduğundan farklı bir muamele görür. Sadece hijyen açısından değil manevi yükümlülükler nedeniyle de özel bir ilgi görür ve içinde bulunduğu toplumun kuralları gereğince gömülür. Ölüm ardından, bireyin yakınlarında bir yas hali başlar. Ölen bireyin ailesi, akrabaları, yakınları için yerine getirilmesi gereken özel görevler silsilesi başlar. Bu özel görevler kültürden kültüre ve kültür içerisinde bireyin statüsüne göre farklılıklar göstermektedir. Ölünün defin işlemine hazırlanması, gömü biçimi, gömü sonrası uygulanan gelenekler, ölü yakınlarının hal ve tavırları, yas süreci gibi durumlar toplumlar içerisinde çeşitlilik barındırır. Ölümünden sonra ruhun yapacağı yolculuğa ilişkin düşünceler çeşitliliğe neden olan önemli etkenlerdendir. İnsanoğlunun ölümünden sonra ne olduğu sorusuna verdiği cevaplardan biri, son nefesin ardından da yaşamın devam ettiği inancıdır. Pek çok insan için beden yok olsa dahi ruhun yaşadığı inancı, beden yok oluşu gerçeğini kabullenmek için iyi bir alternatiftir⁴.

Mevcut bütün dinler ölümü ele almakta ve ölümle yaşamı uzlaştırmaya çalışmaktadır. Genel olarak toplumların ölüm sonrası beklentileri yaşamları sırasındaki değersizliklerin, problemlerin olmadığı, hayal kırıklıklarının yaşanmadığı bu hayatın ideal bir versiyonu gibidir. Bu beklentilerin kültürden kültüre, günlük yaşam pratikleri ile bağlantılı olarak farklılık gösterdiği bir gerçektir. Sözel dinler bu ölüm sonrasını daha somut olgularla açıklarken, kitabı olan dinlerin soyut kavramlar üzerinden tanımlamalar yaptığı görülmektedir⁵.

Malinowski'ye⁶ göre basit ekonomili toplumların ölüm karşısındaki davranışları oldukça karmaşık ve çelişkilidir. Ölüye duyulan saygı ve cesetten iğrenme, ölü bedeninin sahibine duyulan tutkusal eğilim ve geride kalan bedene duyulan ezici korku gibi karşıt öğeler birbirine karışmış ve birbirini etkiliyor haldedir. Bu öğeler, ölünün hazırlanması, defnetme biçimi, gömü sonrasında gömülen kişiye yapılan anma törenleri sırasındaki davranış biçimlerine ve ayinlere yansır. Yazısız toplumlarda atalara ve ataların soylarına büyük önem verilir. Yaşayanlar ve ataların ruhları arasında kesin bir ayırım yoktur, ölümle yaşam arasında keskin bir sınır yoktur, ölüm bir başka dönem olarak değerlendirilir⁷.

¹ Van Gennep 1960.

² Turner 1991.

³ Hertz 1960, 27.

⁴ Hicks 2010.

⁵ Eriksen 2012.

⁶ Malinowski 2000.

⁷ Eriksen 2012.

Cenaze töreni ile ilgili ritüeller çeşitlilik arz etse de insanoğlu geçmişten günümüze belli başlı yöntemlerle ölülerini defnetmektedir. İlk ölü gömme geleneğinin tespit edildiği Orta/Üst Paleolitik Çağ'dan bu yana; insanoğlu, ölülerini açtığı bir çukura, toprak altında hazırlanmış bir mezar odasına, taşlardan oyulmuş bir sanduka içerisine, bir kaya ya da ağaç kovuğuna ya da bir mağara içerisine, pişmiş topraktan yapılmış bir küp içerisine (pitos) gömer⁸. Yaşayan kültürler içerisinde herhangi bir gömü işlemi gerçekleşmeden ölen bireyin bir kürsü, ağaç dalı, toprak ya da yüksek bir kaya üzerine bırakıldığı veya bir sandal içerisinde denize salındığı durumlar da vardır⁹. Ölülerin gömme mekânı belirlenirken, yaşanan fiziki çevrenin şartlarının da göz önünde bulundurulduğu dikkat çekmektedir. Coğrafi koşullar, toplumun seçtiği mezar türüne etki eder. Örneğin Tibet'in yüksek kesimlerinde yaşayan insanlar, ölülerini havaya kurban ederler (*sky burial*). Bölge kayalık olduğundan ölüleri gömerek defnedebilecek herhangi bir materyal doğada bulunmaz. Bu nedenle insanlar ruh ayrıldıktan sonra bedenini yine doğaya ait olduğu Budist düşünce sisteminin de etkisi ile ölülerini parçalayarak akbabalara sunarlar.

İnsanlık tarihi boyunca görülen bir diğer gömü biçimi ise ölülerin yakıldığı kremasyon gömüleridir. Buna göre ölü, bir odun yığını üzerine yatırılarak yakılır ve ardında kalan kemikler veya küller toplanarak pişmiş toprak kaplar içerisine konularak gömülür¹⁰. Pişmiş toprak kap yanı sıra yakma işlemi sonrasındaki kalıntılar, ev içi, ev dışı ya da mağara, oda mezar, sanduka gibi farklı mezar tiplerine de konulabilmektedir.

Mezar olarak kullanılmak üzere açılan çukurlar yerleşim yerinin içinde olabileceği gibi yerleşim yerinden bağımsız ayrı bir bölgede de olabilir. Bedenler bu sayılan mezar çeşitleri içerisine belirli yönelimlerle cenin ya da uzanmış şekilde, başı gövdesi belirli yönlere bakacak şekilde yatırılabilir¹¹. Bunlara ek olarak beden üzerinde bir takım düzenlemeler/müdahaleler yapılarak beden cenin dışında bir düzene sokulabilir, bazı uzuvlar kesilip başka yerlere bırakılabilir. İlk durum daha çok beden yerleştirileceği yere sığabilmesi için yapılabilmektedir. Örneğin beden pitosa konulacaksa özellikle bacaklardaki kollardaki eklem yüzeylerine kesikler atarak beden daha esnek hale getirilebilir.

Bazı toplumlarda ölüm ardından iki gömme uygulamasının yapıldığı görülür. Hertz¹² bu ikinci defa tekrarlanan cenaze ritüelini ikincil gömü (*double burial/secondary burial*) olarak tanımlar. Birincil gömüde beden yumuşak dokudan ayrışması beklenir ve ardından ikincil gömü ile arta kalan kemikler nihai yere defnedilir. O'na göre asıl ölüm çürüme sonlandığında gerçekleşir ve ancak ondan sonra ruh bu dünyadan tamamen öteki dünyaya geçiş yapabilir. İlk safha "ıslak safha" olarak adlandırılır ve bu aşamada ölü hayattaki kimliğinden ayrılır, ikinci yani "kuru safha"da ona öteki dünyada yeni bir kimlik verilir. İlk gömü farklılık gösterebilir. Havaya gömme denilen yöntemle beden açık havada bırakılarak yumuşak dokunun hayvanlar tarafından ayrıştırılması beklenebilir, toplum ölü akrabasının etlerini yiyebilir (iç yamyamlık, *endocannibalism*). Mumyalama ve kremasyon uygulamaları bu birincil gömü uygulaması için iki uç örnek olarak karşımıza çıkar. Zamansal olarak biri çok uzun süreli çürümeyi hedeflerken diğeri yumuşak dokudan kurtulmanın en hızlı yöntemi-

⁸ Uhri 2010, 53.

⁹ Malinowski 2000, 45.

¹⁰ Aydın 2009, 500.

¹¹ Uhri 2010.

¹² Herz 1960, 29.

dir¹³. Çürümeyi hızlandırarak, yumuşak dokunun yok olarak kemik dokusunun bir an önce ortaya çıkmasını sağlamak için yakma dışında da bir takım uygulamalar söz konusudur. Ölü bedenler, toprak altına yüzeye yakın şekilde gömülerek, suya batırılarak ya da sık sık ceset üzerine su dökülerek kemiklerin etlerden temizlenme süreci hızlandırılabilir. Endonezya ve Melanezya’da tespit edilen bu gelenek, vücut çürürken ölünün güçsüz olduğu ancak koku gittiğinde yani çürüme bittiğinde güçleneceği inancından kaynaklanır¹⁴.

Hertz iki gömü arasındaki evreyi van Gennep’in geçiş ritleri bağlamındaki eşiksellik evresi olarak tanımlar. Bu iki gömü arasında ruh ne bu dünyaya ne de öteki dünyaya aittir. İkinci gömüden sonra bütünleşme gerçekleşir. Bu aşama aynı zamanda cesede olan tiksinti ve mide bulantısı tutumunun güvenli bir saygı hissine dönüştüğü durumdur. İkinci törenden sonra toplum, ölüsüne yeni bir toplum oluşturur ve kendi toplumunu yeniden biçimlendirir¹⁵.

İnsanoğlunun ölüm olgusu ve ölümden sonrasına dair düşünceleri ölü beden üzerindeki uygulamalara, ritüellere, ölü gömme pratiklerine yansımaktadır. Bu çalışmada geçmiş ve yaşayan toplumlar üzerinden bu pratikler irdelenerek, Kadiini Mağarası iskelet topluluğunun ölü gömme gelenekleri ve bu gelenekler bağlamında gerçekleştirdikleri ritüelleri ve ölüm sonrasına dair düşünce biçimleri konusunda bir ön değerlendirme yapılacaktır.

Gereç ve Yöntem

Kadiini Mağarası; Antalya ilinin Alanya ilçesinde, ilçenin yaklaşık olarak 15 km. güneydoğusundaki Değirmendere mahallesi sınırlarında, Kadıpınarı Mevkii olarak bilinen Oba Çayı vadisinde, dik kayalık tepenin yamacındadır. Mağara girişinde daha önceden yapılan araştırmalarda ve sondaj kazısında ele geçen bulgular, buradaki en eski insan izlerini Üst Paleolitik Çağ’a tarihlendirmektedir¹⁶. Kadiini Mağarası’nda ilk bulunan iki insan kafatası¹⁷, üzerinde gerçekleştirilen radyo karbon tarihlendirme yöntemi¹⁸ ile MÖ 3. Binin başlarına tarihlendirilmiştir. Maden Teknik Arama Enstitüsü (MTA) tarafından mağaranın haritası oluşturulurken keşfedilen, sonrasında Akdeniz Üniversitesi Mağara Araştırmaları Topluluğu (AKÜMAK) ve Anadolu Speleoloji Grubu Derneği (ASPEG) faaliyetlerinde tekrar gündeme gelen Kadiini’ndeki diğer iskelet kalıntıları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izni ile Alanya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında 2017 yılında disiplinler arası gerçekleştirilen kurtarma çalışmaları ile gün yüzüne çıkarılmıştır¹⁹. Mağara içine ölü gömme geleneğinin ender örneklerinden biri olan Kadiini iskelet topluluğu, beraberindeki arkeolojik buluntulardan, daha önceki araştırmalarda bulunan iskelet kalıntıları²⁰ üzerinde radyo karbon yöntemiyle yapılan tarihlendirme²¹ ile uyumlu olarak Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ’ına tarihlendirilmiştir²².

¹³ Davies 2010.

¹⁴ Lévi-Bruhl 2018, 299.

¹⁵ Hertz 1960.

¹⁶ Kökten 1959; Güleç *et al.* 1998.

¹⁷ Kökten 1959.

¹⁸ Güleç 1994.

¹⁹ Türkmen 2018; Demir, 2018.

²⁰ Kökten 1959.

²¹ Güleç 1994.

²² KMSR 2017.

Kadiini Mağarası'nda 2017 yılı kurtarma çalışmalarından ele geçen arkeolojik ve antropolojik buluntular, mağara girişinden 426-820 metreler arasında kalan hat içerisinde, mağara planındaki 22. ve 41. istasyon noktaları arasında, ana güzergâh ve bağlantılı kollarda; A, B, C, D, E, F, G ve 30A olarak adlandırılan sektörlerde yayılım göstermektedir (Fig. 1). Mağaranın, girişine en yakın olan E sektörü yalnızca arkeolojik kalıntılar içermekle birlikte iskeletler ve diğer arkeolojik buluntular daha ilerisindeki sektörlerde yer almaktadır. Mağara içerisinde söz konusu iskeletlerle birlikte büyük ve küçük küpler (pitos ve urneler), bir maşrapa, bir ağırşak, az sayıda iğne/bız ve taş alet buluntuları ele geçirilmiştir. Pitos ve urnelere bebek veya çocukların gömüldüğü tahmin edilmekle birlikte; bunların, içerisinde herhangi bir buluntuya rastlanmaması muhtemelen mağaraya giren başka insanlar tarafından tahrip edildiğini düşündürmektedir. Antropolojik ve arkeolojik veriler, mağara sektörlerinin, muhtemelen ölümlerin gömüldüğü ve/veya bırakıldığı alanlar olduğunu göstermektedir. Ölümlerin, doğrudan mağara içerisine bırakıldığı ve/veya yüzeye oldukça yakın gömüldüğü tahmin edilmektedir. Diğer yandan kemiklerin çoğunluğunun mağara sektörlerindeki geniş çukurlardan ele geçirilmesi, muhtemelen ölümlerin öncelikle sekilere bırakıldığını daha sonra ise yeni gelenlere yer açmak amacıyla bu çukurlara atıldığını göstermektedir²³.

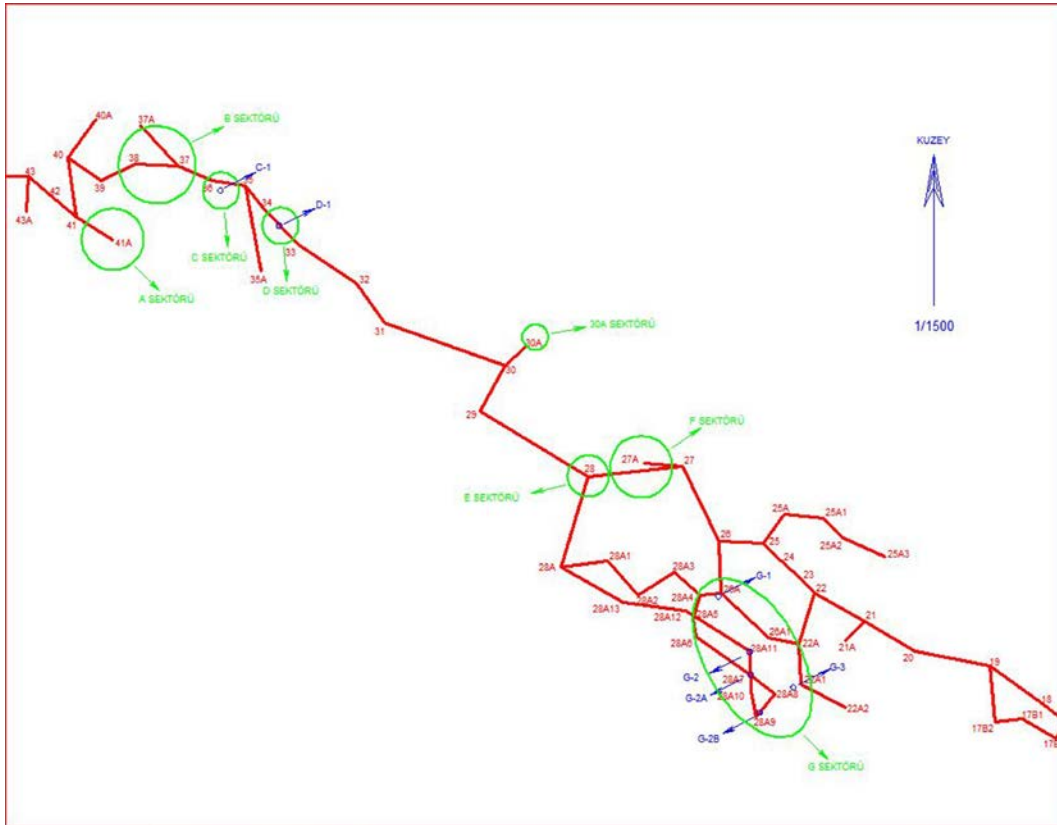

Fig. 1

²³ KMSR 2017

Fig. 2

Kadıni insan iskeletleri genel olarak karışık ele geçirilmiştir (Fig. 2). İskeletlerin tafonomik özellikleri, mağara sektörleri arasında farklılıklar göstermektedir. Mağara içerisindeki suyun etkisiyle iskeletlerin bir bölümünün üzeri kalsit çökelti ile kaplanmıştır. Kalsit oluşumlar laboratuvar ortamında kemik üzerindeki yoğunluklarına göre seyreltilmiş asetik asit çözeltisi kullanılarak temizlenmiştir. Kurtarma çalışması sırasında Kadıni Mağarası dışına tasnif edilebilen iskelet serisi, farklı yaş ve cinsiyetler dikkate alınarak en fazla tekrar eden kemik sayısı üzerinden A sektöründe 17; B sektöründe 47; C sektöründe 4; D sektöründe 2; F sektöründe 8; G sektöründe 8; 30A sektöründe 4 olmak üzere minimum 90 bireyden oluşmaktadır. Toplulukta bebek ve çocukların sayısı (15 yaş altı) 34, kadınların sayısı 22, erkeklerin sayısı 26, cinsiyeti belirlenemeyen erişkinlerin sayısı ise 8 olarak belirlenmiştir (yayına hazırlanmaktadır). Kadıni topluluğunun gerek demografik dağılımına göre gömü uygulamalarının, gerekse kemikler arasında yanma derecelerinin farklılıklar gösterip göstermediği, analizler sonuçlandırıldığında ayrı bir çalışmada değerlendirilecektir. Bu çalışmada kemiklerde gözlemlenen farklı izlerin ölü gömme gelenekleri/uygulamaları ile ilişkisi literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bulgular

Kadıni insan iskeletlerinde cesedin yakılarak gömülmesine dayanan kremasyon uygulamasının izleri gözlemlenmiştir. Kremasyona ilişkin izler sergileyen örneklerin genelinde kemiklerin bütünlüğü korunmuş haldedir, kahverengi ve siyah renklenme mevcuttur ve yapısal bir bozulma olmamıştır. Genele göre çok az sayıda kemiğin ise parçalandığı, yapısında bozulma olduğu ve renginin beyaz, açık gri olarak değiştiği gözlemlenmiştir. Kremasyon bulgularının istatistiksel analiz çalışmaları devam etmektedir.

Fig. 3a-c

Karışık halde ele geçen insan iskeletleri arasında bazı hayvan kemiklerine de rastlanmıştır (Fig. 2). Ön incelemeler sonucunda bu kemiklerin çift toynaklılar, etçiller ve kemirgenlere ait olduğu tahmin edilmektedir. Kemirgenlerin kemiklerin karışmasında etkisi olduğu, diğer hayvan kemiklerinin ise ölü hediyesi olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak hayvan kemiklerinin izole ve az sayıda olması ve buluntuların tamamının karışık halde olması kesin bir değerlendirmeyi güçleştirmektedir.

Kadıni Mağarası'nda ölümlerin yakılmasına ilişkin izlere ek olarak, üzerinde kesme izlerine benzeyen düz, düzenli çizgilerin bulunduğu insan kemiklerine de rastlanmıştır. Üç uzun kemik parçasında yatay yönde olan bu izler birbirine oldukça yakındır (Fig. 3 a, b, c). İlk gözlemde kasaplık pratiği ile ilişkili kesikler olarak yamyamlık (cannibalism) veya kemiği yumuşak dokudan ayırarak ikincil gömüye hazırlamak için ritüel amaçlı yapılmış olabileceği düşünülse de; izlerin, kemik üzerindeki yeri, sıklığı ve derinliği White ve arkadaşlarına²⁴ göre değerlendirildiğinde küçük kemirgen hayvanlar tarafından oluşturulmuş olması yüksek ihtimaldir. Ayrıca kemikler üzerinde büyük kemirgenlerin yapmış olduğu belirgin diş izleri de mevcuttur (Fig. 5 a, b, c).

Bu izlere ek olarak humerus ve tibia parçalarından oluşan yaklaşık yedi uzun kemik parçasında olasılıkla ağız konik biçimli bir alet ile düzgün ve belli bir düzen doğrultusunda oluşturulmuş küçük delikler tespit edilmiştir (Fig. 4). Deliklerin açılma biçimi leş yiyen böcek aktivitesinden farklı bir uygulama olduğunu, insan eliyle yapılmış olduğunu göstermektedir.

Fig. 4

²⁴ White – Folkens 2005; White *et al.* 2012.

Fig. 5a-c

Tartışma ve Sonuç

Kadıni insan iskeletleri gömü şekilleri açısından değerlendirildiğinde, cesetlerin doğrudan mağara içerisine bırakıldığı ve/veya yüzeye oldukça yakın gömüldüğü tahmin edilmektedir. Bazı cesetlerin leş yiyici hayvanlar tarafından açığa çıkarılarak dağıldığı ve bundan dolayı kemiklerin karıştığı düşünülebilir. Mağaradaki kemikler genel olarak karışık ele geçirilmiştir. Kemiklerin bir kısmı mağara duvarlarının devamındaki yüksek düzlükler olan sekiler üzerinde iken, büyük çoğunluğu sektörlerin ortasındaki geniş çukurlarda bulunmuştur. Buna göre muhtemelen ölümlerin öncelikle sekilere bırakıldığı daha sonra ise yeni gelenlere yer açmak amacıyla bu çukurlara atıldığı düşünülebilir.²⁵ Dolayısıyla ölümlerin aslında bir düzen içerisinde bu mağaraya bırakıldığı söylenebilir. Bulgular, mağaranın Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı'nda muhtemelen ölümlerin defnedildiği alan olarak kullanıldığını işaret etmektedir.

Ölümleri yerleşim yeri dışında bir mezarlık alana gömmeye geleneği Anadolu'da ilk olarak Geç Kalkolitik Çağ'da ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar insanlar ölümlerini yerleşim yerlerinin içine veya çok yakınına gömmekteydiler²⁶. Anadolu'da mağara içi ölü gömmeye geleneğinin ilk örneği Antalya'da yer alan Öküzini Mağarası'ndan kaydedilmiştir. Kalkolitik Çağ tabakalarından beş bireyi temsil eden *in situ* iskeletlerin bulunmasıyla birlikte çeşitli etmenlerden dolayı zamanla tahrip olmuş çok sayıda izole insan kemiğinin de olduğu belirtilmiştir. Cesetlerin yüzeye çok yakın gömülmesinden dolayı leş yiyicilerin kolayca ulaştığı kemiklerde etrafa dağılma, üzerinde diş izlerinin oluşması gibi çeşitli tahribatlar gözlemlenmiştir²⁷. Burdur'da Kızılın Mağarası'nda Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen insan iskeletlerine rastlanmıştır. İlgili mağaranın söz konusu dönemde muhtemelen yaşam alanı olarak kullanıldığı belirtilmiştir²⁸. Muğla'da Girmeler Mağarası'ndaki Mezolitik Çağ'ın sonuna tarihlendirilen iki mezardan ele geçen iskeletlerde koyu kahverengi ve siyah renk oluşumuna yol açan yanma izleri kaydedilmiştir²⁹. Anadolu'da Bakla Tepe Geç Tunç Çağı³⁰, Altıntepe Urartu³¹,

²⁵ KMSR 2017.

²⁶ Durgun 2018.

²⁷ Şenyürek 1958; Özbek 2000.

²⁸ Yaşar *et al.* 2012.

²⁹ Becks – Polat-Becks 2013.

Stratonikeia Helenistik-Roma³² kremasyon gömü uygulamasının görüldüğü eski toplumlardan bazılarıdır.

Al-Shorman ve Khwaileh³³ Natuf toplumu üzerinde yapmış oldukları araştırmalarda Kalkolitik Dönem'e (MÖ 433-3500) ait farklı gömü biçimlerinden hareketle bu dönemde ölüleri gömmede belirli bir yöntem olmadığını vurgulamışlardır. Kalkolitik insan grupların sık sık ve sürekli hareket halinde olması, dönem insanların ölü gömme pratiklerine harcadıkları zamanı kısıtlamış olmalıdır. Bu nedenle mümkün olduğunca kısa sürede, mağaralar gibi doğal alanları kullanarak ölülerin defnedilmesi daha makul görünmektedir. Güney Levant Bölgesi'ndeki Judean Çölü dolaylarında yer alan çeşitli mağaralarda Kalkolitik Çağ'a ait insan mezarları, mezar hediyeleri ve ölü gömme ritüellerinde kullanıldığı düşünülen çeşitli eşyalar bulunmuştur³⁴. Yunanistan'daki Franchthi Mağarası'ndaki gerek Mezolitik Çağ avcı toplayıcılarına ait iskeletlerin ve gerekse de Neolitik/Erken Kalkolitik Çağ çiftçilerine ait ve çoğunluğu dağınık halde bulunan iskeletlerin her iki grubun da ölü gömme ritüelleriyle ilgili olduğu düşünülmüştür³⁵. Franchthi Mağarası'nda Mezolitik Çağ kültür katından ele geçen iskeletlerde, cesedin düşük ısıda ateşe bırakıldığını işaret eden izler, kremasyon uygulamasının Avrupa'daki bilinen en eski bulgularıdır³⁶.

Kadiini Mağarası iskelet serisini oluşturan bazı kemiklerin üzerinde ince düz kesiler şeklinde izlere rastlanmıştır. Arkeolojik ve antropolojik araştırmalarda benzer izlerin, ikincil gömü uygulaması ile ilişkili kesilerden kaynaklanmış olabileceği gibi küçük kemirgen türleri tarafından oluşturulan diş izleri de olma ihtimali belirtilmektedir³⁷. Eski toplumlar üzerinde yürütülen araştırmalarda kemiklerde ikincil gömü uygulamaları neticesinde oluşan kesme izlerinin yaygın olarak görüldüğü bildirilmektedir. Anadolu'da Birecik Barajı Erken Tunç Çağı Mezarlığı'ndan ele geçen insan iskeletlerinde ölüm sonrası uygulandığı düşünülen kesme izleri kaydedilmiştir. Birecik Barajı iskeletlerindeki izlerin, hemen hemen bütün kemiklerde gözlemlenmesiyle birlikte dağılımında yaş ve cinsiyete dayalı herhangi bir farklılığın olmadığı belirtilmektedir³⁸. Körtiktepe Neolitik Çağ iskeletlerinde de ikincil gömü uygulamasıyla ilişkilendirilen kesme izleri belirlenmiştir³⁹. Orschiedt⁴⁰ Orta Avrupa Tunç Çağı ölü gömme pratikleri ile ilgili çalışmasında, cesetlere çeşitli müdahalelerde bulunulduğuna dair izler tespit etmiştir. Buna ek olarak iskeletlerde künt bir cisimle oluşturulan darbe izleri, kesik izleri ve ölüm anı kırıkları belirlemiştir. Mağara içinde bulunan Tunç Çağı insan kalıntılarındaki bulguların yamyamlık (*cannibalism*) içeren ya da içermeyen insan kurban etme törenleri ile ilişkili olduğu düşünülmüştür. Bailey ve meslektaşları⁴¹ İngiltere'de Tunç Çağı iskeletlerinde tespit ettikleri kesik izlerinin olasılıkla kemik üzerindeki yumuşak dokunun temizlenmesi için yapıldığını ve bu

³⁰ Erdal 2002.

³¹ Yiğit *et al.* 2005.

³² Sağır *et al.* 2013.

³³ Al-Shorman – Khwaileh 2011.

³⁴ Ilan – Rowan 2015.

³⁵ Cullen 1995, 1999.

³⁶ Bacvarov 2006.

³⁷ White – Folkens 2005; White *et al.* 2012.

³⁸ Sevim *et al.* 1999.

³⁹ Özbek 2005.

⁴⁰ Orschiedt 2012.

⁴¹ Bailey *et al.* 2013.

izlerin, bölgede ele geçen hayvan iskeletleri üzerindeki kasaplık izleriyle benzerlik gösterdiğini belirtmişlerdir. Redfern⁴² de İngiltere’de Gussage Alla Saint ve Maiden Castle iskeletleri üzerinde tespit ettiği disartiküle görünüm, kasten yapılmış kesik ve kırık izlerini, ikincil gömü ritüellerinin bir parçası olarak yorumlamıştır. Aynı şekilde Carr ve Knüse⁴³ de kemiklerde gözlenen kesik izlerinin cesedi ikincil gömüye hazırlarken yumuşak dokudan kurtulmak amacıyla yapıldığını ifade etmişlerdir. Angel⁴⁴ kemiklerin yuvarlak ağızlı kaplara sığabilmesi için kesildiğini öne sürmüştür. Ölü bedenleri parçalara ayırma pratiği, Güney Doğu Ölü Deniz Erken Tunç Çağı iskeletlerinden bildirilmiştir. Burada oda mezar içerisindeki iskeletlerin kafataslarının bedenden ayrılarak mezar girişinin soluna dizildiği, merkeze geri kalan iskeletlerin yığıldığı, sağ tarafa ise ölü hediyelerinin konulduğu gözlenmiştir. Bu dizilimin ve ölü bedenler üzerindeki bu düzenlemelerin muhtemelen geniş çaplı gözlemciler ve katılımcıların dahil olduğu ritüel törenler eşliğinde yapıldığı bildirilmiştir⁴⁵. Kadiini kemiklerindeki izlerin, ilk incelemede kesici bir aletle oluşturulan hafif kesiler olduğu düşünülse de farklı araştırmalarla⁴⁶ karşılaştırmalar sonucunda çok küçük bir kemirgen türü tarafından oluşturulduğu anlaşılmıştır (Fig.3a).

Mevcut ölü bedeni değiştirme isteği, ölü bireyin ruhunun geri geleceği ve yeniden canlanacağına duyulan korku nedeniyle de gerçekleştirilebilir. Lévy-Bruhl⁴⁷ bazı kültürlerde ölülerin yaşayanlar arasına dönmesini engellemek için cesetlerin çömelmiş duruma getirilerek bağlandığını belirtmiştir. Bedenin parçalara ayrılarak vücut bütünlüğünün bozulmak istenmesinin de benzer amaca hizmet ettiği düşünülebilir. Kadiini Mağarası insan iskeletlerinin karışık olmasında belki de benzer inançlar doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalar da etkili olmuş olabilir. Cultraro⁴⁸ Yunanistan Erken Helladic Dönem’de Marathon’da ele geçen iskeletlerin bir kısmının *in situ* olduğu ancak kafataslarının ayrı olduğu, diğer iskeletlerin ise kasten eklem yerlerinden ayrılmış olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde iskeletlerin tahrif edilmesi yaygın bir uygulamadır. Burada yumuşak doku çürüdüktan sonra kafataslarının ayrılarak başka bir alana konulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Manika ve Avlonaki’de bazı iskeletlerde kesme yoluyla oluşmuş bir takım izlere rastlanmıştır. Bunun bacaklardaki tendonların kesilerek onları göğüs hizasına daha kolay getirebilmek için bedene belli bir şekil verebilmek için yapılan bir ritüel uygulama olduğu tahmin edilmektedir. Yine bu dönemde kremasyon uygulamalarının da olduğu görülmektedir. Chesson⁴⁹ da Erken Tunç Çağı’na ait Bab edh-Dhra, Safi/Naga ve Feifa mezar evlerinde, kuyu ve sanduka mezarlarda ele geçen iskeletlerden yola çıkarak dönem insanların ölüleri oldukça yapılandırılmış biçimde parçalara ayırdıklarını, bedenleri dönüştürücü ölü gömme uygulamaları yaptıklarını vurgulamıştır.

Chesson’a⁵⁰ göre Güney Doğu Ölü Deniz bölgesinde Erken Tunç Çağı insanları dünya görüşlerini ve kimliklerini buldukları bölgeye çok boyutlu bir şekilde yansıtmışlardır. Kendi dünyaları içinde yaşam ve ölüm hakkındaki sağlam ve sürekli düşüncelerinin bir göstergesi olarak ikincil gö-

⁴² Redfern 2008.

⁴³ Carr – Knüse 1997.

⁴⁴ Angel 1951.

⁴⁵ Chesson 2007.

⁴⁶ White ve Folkens 2005; White *et al.* 2012.

⁴⁷ Lévy-Bruhl 2016.

⁴⁸ Cultraro 2007.

⁴⁹ Chesson 2007.

⁵⁰ Chesson 2007.

mü uygulamaları yaptıkları açıktır. Bedenlerin parçalanması ve onların toplu gömülmesi ölümlerin hatıralarına duydukları saygıyı kurumsal bir düzen içerisinde ifade ettiklerini göstermektedir.

Anadolu'da Çatalhöyük'te üç tip gömü biçimi tespit edilmiştir. Gömü biçimleri birincil, ikincil ve anatomik yapıları bozulmuş gömüler (disturbed) olarak sınıflandırılmıştır. Bedene ait bütün kemiklerin mevcut olduğu gömüler birincil gömü, iskelet üzerinde kesik izleri ve belirli iskelet elementlerinde eksiklik olduğu gömüler ise ikincil gömü olarak değerlendirilmektedir. İkincil gömü için yeterli kanıt bulunmadığı, iskelet bütünlüğünün olmadığı, kemiklerde belirgin bir renklenme ve kırıkların olduğu gömüler ise bozulmuş gömü (disturbed) olarak yorumlanmaktadır⁵¹.

Yaşayan kültürler açısından değerlendirdiğimizde, çifte (ikinci) gömü ritüelinin etnografik ayrıntılarının kültürden kültüre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Madagaskar Merina'ları ölümlerini toprağa gömeler ve sonra bir kabre gömmek için kalıntıları çıkarırlar. Doğu Timor insanları için ağaçlar, cesetler için birincil yuva olarak görev yapar⁵². Cesedin ikincil gömü için ne kadar bekletileceği de kültürden kültüre ve bireyin toplumdaki yerine göre farklılık gösterir. Bazı toplumlarda özellikle yüksek statüye sahip insanlar için bu bütünleşme evresi oldukça büyük törenlerle kutlanır. Rite eşlik edecek törenlerde, gerekli olan materyallerin hazırlanabilmesi için belli bir süreye ihtiyaç vardır. Törenin için genel olarak iki yılı aşkın süre beklenebilir. Ancak törenin içeriğine göre bazı toplumlarda yedi sekiz ay yeterli görülürken, diğerlerinde bu süre yaklaşık on yıl olabilmektedir⁵³.

Avrupa kıtasında Akdeniz kıyı şeridinde bakıldığında, Mezolitik Çağ'dan itibaren Kadıni'ne benzer bulguları olan mağaralar olduğu görülmektedir. İtalya'daki Scaloria Mağarası'nda Neolitik Çağ'a tarihlendirilen insan iskeletleri ile ilgili olarak ölümlere değişik ritüellerin uygulandığı belirtilmektedir. Burada, muhtemelen uzun bir süre ölümlerin çürümeleri beklenmiş, ceset üzerinde kalan etler çeşitli kesici/kazıyıcı aletlerle tamamen temizlenmiş ve sonra iskeletler yerleşim yerine 15-20 km uzaklıktaki Scaloria Mağarası'na getirilmişti. Scaloria Mağarası'ndaki ölü gömme uygulamasıyla ilgili olarak mağara içerisindeki sarkıtlarla kemikler arasında kurulan ilişki, sarkıtlardan akan suyun gücü, temizlenme ve/veya dönüşümün burada gerçekleşmesi, yeraltının gücü, ruhun öteki dünyaya buradan uğurlandığı gibi çeşitli inançlar doğrultusunda ölümlerin son olarak buraya getirildikleri bildirilmiştir⁵⁴. İkincil gömü uygulamasının burada da olduğu görülmektedir.

Kremasyon uygulamalarının birincil gömüde istenen yumuşak dokundan hızla kurtulma, ölü bedeninin ruhunu hızlı bir şekilde diğer dünyaya gitmesini sağlama amacını karşıladığı görülmektedir. Ateş; yaşamdan ölüme, ayrılma ve yerleşme (bu dünyadan ayrılıp başka bir dünyaya yerleşme) ya da yeniden yerleşme için bir araç ve sembol olarak bir dönüşüm sürecini temsil eder. Dönüşüm, ritüel uygulamalarını anlamak için anahtar kavram gibi görünmektedir⁵⁵. Çanak çömlekli Neolitik toplumlarında insanın yaratılması ve doğurması süreklilik arz eden konulardır. Üreme, sıklıkla kavramsal olarak yanmayla, rahim/döl yatağı kil kapla, bir yeni doğan ise yanmış/pişmiş bir kapla ilişkilendirilmiştir⁵⁶. Dolayısı ile yeniden doğuşu simgeleyen yakma ve ardından yeniden ana rahmine düşme düşüncesini somutlaştıran toprak kap içerisinde gömülme ile yaşamın döngüseliği sağlan-

⁵¹ Andrews *et al.* 2005, 274.

⁵² Hicks 2010.

⁵³ Hertz 1960.

⁵⁴ Robb *et al.* 2015.

⁵⁵ Verhoeven 2000.

⁵⁶ Brereton 2011: 142.

mış olur.

Kadını insan iskeletlerinde ölüleri yakarak gömme geleneğine dair izler mevcuttur. Deneysel araştırmalar kemiklerde oluşan renk değişimleri cesetlerin yandığı ısı dereceleri hakkında ipuçları vermektedir. Mays'ın⁵⁷ ve Shipman ve arkadaşları⁵⁸ araştırma sonuçlarını gösteren Tablo 1 incelendiğinde kemiklerdeki kahverengi ve siyah renk değişimlerinin 285 °C - 645 °C arasında; beyaz, gri renk değişiminin ise 645 °C - 1200 °C arası ısılarda olduğu görülmektedir.

Bulgular, Kadını iskeletlerinin büyük çoğunluğunda tespit edilen kahverengi/siyah renk yanma izlerinin düşük ısı ateşte gerçekleştiğini gösterirken; çok az kemikte gözlemlenen yapısal bozulma, parçalanma ve gri/beyaz renk değişiminin ise yüksek ısıda ve organik dokuları mevcutken yanma sonucu⁵⁹ oluştuğunu işaret etmektedir.

Mays'in (1998) Sonuçları		Shipman <i>et al.</i> (1984) Sonuçları	
Isı (°C)	Renk	Isı (°C)	Renk
185	Kırmızı/turuncu	<285	Beyaz, sarı
285	Koyu kahverengi/siyah	285-525	Kırmızı/kahverengi, kırmızı/sarı, siyah, gri/kahverengi, koyu gri
360	Siyah	-	-
440	Gri/kahverengi	525-645	Siyah, mavi, kırmızı/sarı
525	Açık gri/kahverengi	645-940	Beyaz, açık gri, açık mavi/gri
645-1200	Beyaz, açık sarı	940	Beyaz, biraz gri, kırmızı/sarı

Tablo 1. Bazı Deneysel Çalışma Sonuçlarına Göre Değişen Isılarda Yanan Kemiklerdeki Renk Değişimleri

Anadolu'da ölülerin ateşe bırakılması pratiğinin Neolitik Dönem'den beri uygulandığı bilinmekle birlikte⁶⁰ ölü yakma geleneği tam olarak MÖ 3. Binyılın sonuna doğru başlamıştır. Sadece ölü yakma geleneğinin uygulandığı mezarlıklara Demir Çağı'na kadar rastlanmamıştır⁶¹.

Ateşin ölü gömme ritüellerinde kullanımı farklı araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır. Hançerlioğlu⁶² ateşin kötülükleri uzaklaştırdığını, Bienkovski⁶³ ve Deniz⁶⁴ yer tasarrufu ve hijyen nedeniyle ölülerin yakıldığını, Şenyurt⁶⁵ ruhun bedenden çıkışı ve öteki dünyaya geçişi hızlandırmak için kullanıldığını, Erdal⁶⁶ ruhun, bedenin temizlenmesi için kullanıldığını, Thomson (2007)⁶⁷ yakmanın yeniden doğuşu simgelediğini, Uhri⁶⁸ bedeninin ve ruhun öteki dünyaya eksiksiz ulaşabilmesi ve

⁵⁷ Mays 1998.

⁵⁸ Shipman *et al.* 1984.

⁵⁹ Mays 1998.

⁶⁰ Ekmen 2012.

⁶¹ Durgun 2018.

⁶² Hançerlioğlu 1975.

⁶³ Bienkovski 1982.

⁶⁴ Deniz 1987.

⁶⁵ Şenyurt 1997.

⁶⁶ Erdal 2002.

⁶⁷ Thomson 2007.

⁶⁸ Uhri 2010.

ruhun bedene geri dönmemesi için ateşin kullanıldığını belirtmiştir.

Bu açıklamalar ölü gömme ritüellerinde ateşin kullanımının olası ve makul nedenleridir. Ancak bu değerlendirmeler, aynı mezar içerisinde kremasyon ve inhumasyon gömülerin birlikte görülme durumunu açıklayamamaktadır. Ölüm ve sonrası için yukarıdaki düşüncelerin hâkim olduğu bir toplum neden bazı bireyleri yakarak, bazılarını yakmadan gömer? Hangi bireylerin yakılacağı neye göre belirlenir? Farklılığın sebebi aynı bölgede yaşayan farklı inançlara sahip insanlardan kaynaklanabilir⁶⁹. Angel⁷⁰ ekonomik sebeplerle de bu farklılığın oluşabileceğini belirtir. Bittel ve arkadaşları⁷¹ farklılığı, aynı bölgede başka inançlara sahip insanların yaşamasına bağlar. Bienkovski⁷² bu açıklamaya yakın şekilde başka kültürlerle etkileşim sonucu dini görüşlerdeki değişimin buna yol açtığını savunur. Rutherford'un⁷³ Yunanistan'ın Erken Tunç Çağı'nda kremasyon geleneğini Anadolu'dan ödünç aldığını belirterek bu görüşü desteklemektedir. Bu dönemde Anadolu'da sadece Hitit bölgesi dâhil, Troya ve diğer batı bölgelerinde oldukça fazla belgelenen kremasyon gömülere Yunanistan'da nadir rastlanır. Bireylerin yaşı ile farklı gömü uygulamaları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise Ak-yurt⁷⁴ bir yaşından küçük bireylerin yakılmadan gömüldüğünü tespit etmiştir, bunun nedeninin de küçük bebeklerin ruhunun ve bedeninin kirlenmediği düşüncesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak bir yaşından büyük yakılmamış, bir yaşından küçük yakılmış iskeletler Anadolu'da tespit edilmiştir⁷⁵.

Ölü gömme geleneklerinin günlük yaşam biçiminden de etkilenebileceği düşünülebilir. Al-Shorman ve Khwaileh'in⁷⁶ ifade ettiği gibi özellikle Kalkolitik Çağ uyarlanma stratejileri nedeniyle insanların sürekli hareket halinde olması ölüm sonrası ritüellerine de yansımıştır. Hareketliliğin nispeten az olduğu dönemlerde başka gömü biçimlerinin tercih edilmiş olabileceği düşünülebilir. Diğer yandan o dönemde değişen iklim şartları ve ayrıca mevsimsel farklılıkların da bu gömü biçimlerine yansıtacağı olasılıklar arasında yer alabilir.

Kadıni iskeletleri üzerinde tespit edilen bir diğer bulgu da deliklerdir. İnsan eliyle, kasıtlı bir biçimde açılmış olduğu öngörülen bu deliklerin çeşitli arkeolojik buluntu yerinden varlığı bilinmektedir. Bailey ve arkadaşları⁷⁷ Canada Farm'da bulunan, uzun kemikler üzerinde açılmış deliklerin yaklaşık 9 mm çapında, değişken derinliklere sahip olduğunu belirlemiştir. Ölüm sonrasında açılan bu deliklerin ikincil gömü törenlerinde bedeni bir arada tutmak ve ahşap dübelleri yerleştirmek için açılmış olabileceğini vurgulamıştır. Smith ve arkadaşları⁷⁸ de Orta Tunç Çağı ile tarihlenen iskeletler üzerindeki delikler için aynı yorumu yapmıştır. Araştırmacılara göre deliklerin ölçüsü, bölgede ele geçen çivilerle benzerlik göstermektedir. Speal⁷⁹ Amerika kıtasında da insan kemikleri üzerine bi-

⁶⁹ Alp 1954; Bittel *et al.* 1958.

⁷⁰ Angel 1951.

⁷¹ Bittel *et al.* 1958.

⁷² Bienkovski 1982.

⁷³ Rutherford 2007.

⁷⁴ Akyurt 1998.

⁷⁵ Ekmen 2012.

⁷⁶ Al-Shorman – Khwaileh 2011.

⁷⁷ Bailey *et al.* 2013.

⁷⁸ Smith *et al.* 2016.

⁷⁹ Speal 2006.

linçli açılmış ve belirli ölçülere sahip delikler konusunu etnografik verilerle anoloji yaparak açıklamaya çalışmıştır. Bölge yerlileri ölümlerini ikincil gömü töreni için hazırlarken, bedeni bir şekilde sabitlemek için bu tür delikler açmaktaydılar. Redfern⁸⁰ de iskeletin tören sırasında bir yere asılabilmesi için bu deliklerin açıldığını savunmaktadır.

Kadiini Mağarası'nda ele geçen iskeletler üzerindeki delikler nispeten az örnekle temsil edilmektedir. Uzun kemikler üzerinde açıldığı görülen deliklerin, mağara içi malzeme ile kaplanması nedeniyle tam olarak kaç kemik üzerinde olduğu şu aşamada tam olarak tespit edilememiştir. Kemiklerin parçalı olması, aynı bireydeki deliklerin nasıl bir sistemle yapıldığını, hangi kemiklerin ve kemiklerin hangi bölgelerinin delindiğini anlamamıza imkân vermemektedir. Dolayısı ile deliklerin iskeleti bir şekilde, bir yere sabitlemek için mi yoksa iskelete bir şeyler sabitlemek için mi açıldığı konusu aydınlatılamamaktadır. Deliklerin kemikte tek yüzeyde gözlemleniyor olması ilgili yazında söz edilen iskeleti bir yere sabitleme olasılığını düşürüyor gibi gözükmektedir. Bu durumda iskeleti bir şekilde bir arada tutma ya da iskelet üzerine bir şeylerin sabitlenmesi daha olası açıklamalardır. Dolayısıyla kemiklerin üzerindeki delikler ikincil gömü töreni için ritüel amaçlı yapılan uygulamalar gibi gözükmektedir.

Sonuç olarak Kadiini Mağarası insan iskeletlerinin karışık olması ve çoğunlukla mağara sektörlerinin ortasında yer alan geniş çukurlardan ele geçirilmesi, kemiklerin bir kısmında gözlemlenen yanma izleri, bazı kemiklerdeki delikler, hayvan kemikleri ve arkeolojik kalıntılardan oluşan çeşitli ölü hediyeleri bulgularının ölü gömme uygulamalarıyla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Kemiklerin karışık olması, kremasyon izleri ve kemiklerdeki deliklerin ikincil gömü uygulaması ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Diğer yandan kemiklerin üzerindeki düz ince ve yakın aralıklı kesi benzeri izlerin gömü sonrasında küçük kemirgenler tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir. Genel olarak Kadiini Mağarası'nın, Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağları'nda ölümlerin gömüldüğü alan ve ritüel aktivitelerin gerçekleştirildiği kutsal mekan olarak işlevler gördüğü belirlenmiştir.

Teşekkür

Kadiini Mağarası Kurtarma Çalışmaları başkanı Alanya Müzesi Müdürü Seher TÜRKMEN'e, çalışmalarda görev alan Alanya Müzesi uzmanları Ferit COŞKUN, Faruk YILMAZER, Musa KABASAKAL, Gülcan DEMİR, Belgin SAVAŞ, Mutlu İLHAN, Şerife SEZER, Özgül İŞLEK; Akdeniz Üniversitesi Mağara Araştırmaları Topluluğu (AKÜMAK) üyeleri Buğra DEMİRKIRAN, Deniz Can ÇAY, Hüseyin ÜSTÜNDAĞ, Orhan ÖZDEMİR, Yiğit Ahmet SAYAN ve Anadolu Speleoloji Grubu Derneği (ASPEG) üyeleri Nida DİNÇ, Alper UTKU, Uğur Mumcu AKKAYA'ya; Süleyman Demirel Üniversitesi Arama Kurtarma ve İlk Yardım birimi üyeleri Orçun İPEKOĞLU ve Alper YAMAN'a; çalışmalara maddi katkılarından dolayı Alanya Belediyesi Fen İşleri Müdürü Murat SATTI'ya; laboratuvar çalışmalarında iskeletlerin üzerindeki kalsitin temizlenmesi için uygun kimyasal çözeltileri hazırlayan ve temizlik işlemlerinin güvenli şekilde yapılmasını üstlenen SDÜ Kimya Bölümü'nden Dr. Öğr. Üy. Güzide Ertokuş'a teşekkür ederiz.

⁸⁰ Redfern 2008.

BİBLİYOGRAFYA

- Akyurt 1998 İ. M. Akyurt, *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*. Ankara 1998.
- Alp 1954 S. Alp, "Karahöyük Kazısı". *Belleten* 18 (1954) 402-404.
- Al-Shorman – Khwaileh 2011 A. Al-Shorman – A. Khwaileh, "Burial Practices in Jordan from the Natufians to the Persians". *Estonian Journal of Archaeology* 15 (2011) 88-108.
- Andrews *et al.* 2005 P. Andrews, T. Molleson – B. Boz, "The Human Burials at Çatalhöyük". Ed. I. Hodder, *Inhabiting Çatalhöyük Reports from the 1995-99 Seasons*. Cambridge (2005) 261-278.
- Angel 1951 J. L. Angel, *Troy Supplementary Monograph 1, The Human Remains*. London 1951.
- Aydın 2009 H. Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*. Eds. K. Emiroğlu – S. Aydın. Ankara 2009.
- Bacvarov 2006 K. Bacvarov, "Early Neolithic Jar Burials in Southeast Europe, A Comparative Approach". *Documenta Praehistorica* 33 (2006) 101-106.
- Bailey *et al.* 2013 L. Bailey, M. Green – M. J. Smith, "Keeping the family together: Canada Farm's Bronze Age Burials". *Current Archaeology* 279 (2013) 20-26.
- Becks – Polat-Becks 2013 R. Becks – A. Polat-Becks, "Girmeler Mağarası-Lykia'da Bir Kalkolitik Dönem Yerleşimi". *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/8 (2013) 166-183.
- Bieńkowski 1982 P. A. Bieńkowski, "Some Remarks on the Practice of Cremation in the Levant". *Levant* XIV (1982) 80-89.
- Bittel *et al.* 1958 K. Bittel, W. Herre, H. Otten, M. Röhrs – J. Scahauble, "Die Hethitischen Grabfunde von Osman Kayası, Wissenschaftliche Veröffentlichungen Der Deutschen Orient". *Gesellschaft* 71 (1958) 37-47.
- Brereton 2011 G. D. Brereton, *The Social Life of Human Remains: Burial rites and the accumulation of capital during the transition from Neolithic to urban societies in the Near East*. Unpublished Doctoral Thesis, University of London College. London 2011.
- Carr – Knüsel 1997 G. Carr – C. Knüsel, "The Ritual Framework of Excarnation by Exposure as the Mortuary Practice of the Early and Middle Iron Ages of Central Southern Britain". Eds. A. Gwilt – C. Haselgrove, *Reconstructing Iron Age Societies* Oxford (1997) 167-173.
- Chesson 2007 M. S. Chesson, "Remembering and Forgetting in Early Bronze Age Mortuary Practices". Eds. N. Lanery, *Performing Death: Social Analysis of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*. Chicago (2007) 109-141.
- Cullen 1995 T. Cullen, "Mesolithic Mortuary Ritual at Franchthi Cave, Greece". *Antiquity* 69 (1995) 270-289.
- Cullen 1999 T. Cullen, "Scattered Human Bones at Franchthi Cave: Remnants of Ritual or Refuse". Eds. P. P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur – W. D. Niemeier, *Meletemata: Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener As He Enters His 65th Year Aegaeum* 20 (1999) 165-171.

- Cultraro 2017 M. Cultraro, "Combined Efforts Till Death: Funerary Ritual and Social Statements in the Aegean Early Bronze Age". Eds. N. Lanery, *Performing Death: Social Analysis of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*. Chicago (2017) 81-109.
- Demir 2018 G. Demir, "Antalya, Alanya Kadiini Mağarası Çalışmaları". 27. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 09-11 Nisan 2018, Antalya.
- Deniz 1987 E. Deniz, "Kazılardan Elde Edilen Yanmış Kemikler Üzerine Arkeobiyolojik İncelemeler". *AST 2* (1987) 119-127.
- Douglas 2000 M. J. Douglas, "Robert Hertz: The Social Triumph over Death". *Mortality 5* (2000) 97-102.
- Durgun 2018 P. Durgun, "Hitit Ölü Gömme Geleneklerinin Yerel Anadolu Kökenleri: Ölü Gömme Geleneklerinde Devamlılık". *Aktüel Arkeoloji 63* (2018) 44-51.
- Ekmen 2012 H. Ekmen, "Yeni Veriler Işığında Başlangıcından M.Ö. II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği". *HÜSBED 5/2* (2012) 33-49.
- Erdal 2002 Y. S. Erdal, "Baklatepe Geç Tunç Çağı Mezarından Gün Işığına Çıkarılan Yanmış İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 19/2* (2002) 115-130.
- Eriksen 2012 T. H. Eriksen, *Küçük Yerler Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. Ankara 2012.
- Güleç 1994 E. Güleç, "Akdeniz Bölgesi'nde Bulunan Üç Fosil Kafatası". *Belleten LVIII* (223) (1994) 531-548.
- Güleç et al. 1998 E. Güleç, S. Khun, A. Sevim – C. Pehlevan, "1996 Yılı Antalya-Antakya Yüzyey Araştırması". *AST 15/2* (1998) 247-254.
- Hançerlioğlu 1975 O. Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler*. İstanbul 1975.
- Hertz 1960 R. Hertz, *Death & the Right Hand*. Aberdeen 1960.
- Hicks 2010 D. Hicks, *Ritual and Belief: Readings in the Anthropology of Religion*. London 2010.
- İlan – Rowan 2015 D. İlan – Y. Rowan, "The Judean Desert as a Chalcolithic Necropolis". *Journal Of Mediterranean Archaeology 28/2* (2015) 171-194.
- KMSR 2017 Kadiini Mağarası 2017 Yılı Kurtarma Çalışmaları Sonuç Raporu, T.C. Alanya Müzesi Müdürlüğü, Antalya.
- Kökten 1959 K. Kökten, "Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeridi Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları". *Türk Arkeoloji Dergisi 8/2* (1959) 10-16.
- Lévy-Bruhl 2016 L. Lévy-Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*. Ankara 2016.
- Malinowski 2000 B. Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*. İstanbul 2000.
- Mays 1998 S. Mays, *The Archaeology of Human Bones*. London 1998.
- Orschiedt 2012 J. Orschiedt, "Cave Burials in Prehistoric Central Europe". Eds. K. A. Bergs-

- vik – R. Skeates, *Caves in Context: The cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*. Barnsley 2012.
- Özbek 2000 M. Özbek, “Öküzini İnsanlarının Antropolojik Analizi”. *AST* 15 (2000) 127-144.
- Özbek 2005 M. Özbek, “Körtik Tepe’de İnsan Sağlığı”. *AST* 20 (2005) 41-53.
- Redfern 2008 R. Redfern, “New Evidence for Iron Age Secondary Burial Practice and Bone Modification from Gussage All Saints and Maiden Castle (Dorset, England)”. *Oxford Journal of Archaeology* 27/3 (2008) 281-301.
- Rob *et al.* 2015 J. Robb, E. S. Elster, E. Isetti, C. J. Knüsel, M. A. Tafuri – A. Traverso, “Cleaning the dead: Neolithic ritual processing of human bone at Scaloria Cave, Italy”. *Antiquity* 89/343 (2015) 39-54.
- Rutherford 2007 I. Rutherford, “Achilles and Sallis Wastais Rituel: Performing Geath in Greece and Anatolia”. Eds. N. Lanery, *Performing Death: Social Analysis of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*. Chicago (2007) 223-236.
- Sağır *et al.* M. Sağır – İ. Özer – Z. Satar – E. Savaş Güleç, “Stratonikeia İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi”. *AST* 28 (2013) 59-68.
- Sevim *et al.* 1999 A. Sevim, İ. Özer, C. Pehlevan, O. Arman, A. Yiğit – E. Güleç, “Birecik Barajı Eski Tunç Mezarlığından Çıkarılan İskeletlerin Paleoantropolojik Analizi”. *AST* 14 (1999) 65-73.
- Shipman *et al.* 1984 P. Shipman, G. Foster – M. Schoeninger, “Burnt Bone and Teeth: An Experimental Study of Color, Morphology, Crystal Structure and Shrinkage”. *Journal of Archaeological Science* 11 (1984) 307-325.
- Smith *et al.* 2016 M. J. Smith, M. J. Allen, G. Delbarre, T. Booth, P. Cheetham, L. Bailey, F. O’Malley, M. P. Pearson – M. Green, “Holding on to the Past: Southern British Evidence for Mummification and Retention of the Death in the Chalcolithic and Bronze Age”. *Journal of Archaeological Science* 10 (2016) 744-756.
- Speal 2006 C. S. Speal, “The Social Implication of Younge Complex Mortuary Ritual: A Survey of Post-mortem Skeletal Modification from Riviere AU Vase, Michigan”. *Archaeology of Eastern North America* 34 (2006) 1-28.
- Şenyurt 1997 S. Y. Şenyurt, “Hititler Döneminde Öbür Dünya Anlayışı”. *Bilim ve Ütopya* 36 (1997) 16-19.
- Şenyürek 1958 M. S. Şenyürek, “Antalya Vilayetinde Öküzini’nde Bulunan Bir İnsan İskeletinin Tetkiki”. *Bellekten* XXII/88 (1958) 466-515.
- Thomson 2007 G. Thomson, *Tarihöncesi Ege. Eski Yunan Tolumu Üzerine İncelemeler*. İstanbul 2007.
- Turner 1991 V. Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York 1991.
- Türkmen 2018 S. Türkmen, 2017 Yılı Kadıni Mağarası Çalışmaları, 8. *Ulusal Mağara Bilimi Sempozyumu Tam Metin ve Özet Bildiri Kitabı* (s.27-28). Antalya 2018.
- Uhri 2010 A. Uhri, *Anadolu’da Ölümün Tarihöncesi: Bir Gelenğin Oluşum Süreçleri*.

- İstanbul 2010.
- Van Gennep 1960 A. Van Gennep, *The Rites of Passage*. Chicago 1960.
- Verhoeven 2000 M. Verhoeven, "Death, Fire and Abandonment: Rituel Practice at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria". *Archaeological Dialogues* 7/1 (2000) 46-65.
- White – Folkens 2005 D. T. White – P. Folkens, *Human Osteology Manuel Handbook*. USA 2005.
- White *et al.* 2012 D. T. White, M.T. Black, P. Folkens, *Human Osteology*. USA 2012.
- Yaşat *et al.* 2012 Z. F. Yaşar, F. A. Demirel – A. Çankaya, "Burdur Kızılın Mağarası İskeletlerinin Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi". *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2012) 129-142.
- Yiğit *et al.* 2005 A. Yiğit – P. Gözlük – A. C. Erkman – A. Çırak – N. Şimşek, "Altıntepe Urartu İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi". *AST* 20 (2005) 79-90.